

**Ана Батрићевић*,
Владан Јолцић**,
Никола Пауновић***,
Вера Станковић******

ЕКОЛОШКА СВЕСТ И ЕКОЛОШКА КУЛТУРА: ОД ИДЕЈА ДО РЕАЛНОСТИ

Апстракт: Нерационално и неодрживо експлоатисање природних ресурса довело је до деградације и детериорације животне средине, угрожавајући опстанак биодиверзитета и екосистема. Еколошки проблеми узроковани негативним антропогеним факторима попримају размере глобалне еколошке кризе изазивајући забринутост, али и буђење еколошке свести појединача и друштвених група. Увиђање да будућност човечанства зависи управо од степена развијености еколошке свести подстакло је покушаје да се она адекватно операционализује, емпиријски измери и унапреди како на локалном тако и на глобалном нивоу. Након дефинисања еколошке свести и указивања на кључне моменте у њеном историјском развоју, аутори анализирају њене главне компоненте и њен однос са другим повезаним појмовима попут: еколошке културе, еколошке етике, еколошког образовања и еколошке политике. Имајући у виду комплексност, динамичност и субјективни карактер еколошке свести, аутори скрећу пажњу на факторе који отежавају њену реалну процену. На крају, полазећи од претходно спроведених истраживања, аутори износе препоруке за подизање еколошке свести у Србији ради: побољшања квалитета животне средине, постизања циљева одрживог развоја и наставка европских интеграција.

Кључне речи: екологија, животна средина, еколошка свест, еколошка криза, еколошка култура

Увод – појам еколошке свести

Систематски покушаји да се феномен еколошке свести објасни и дефинише везују се за другу половину XX века и увиђање да прогресивна еколошка криза глобалних размера доводи у питање опстанак читавог човечанства (Korotenko, 2017: 29). У најширем смислу, еколошка свест представља човекову свест о животној средини, укључујући схватања, начине понашања, мотиве деловања, жеље и очекивања које он у односу

* Научни сарадник Института за криминолошка и социолошка истраживања. E-mail: a.batricevic@yahoo.com

** Научни саветник Института за криминолошка и социолошка истраживања. E-mail: vladanj@eunet.rs

*** Истраживач приправник, стипендиста Института за криминолошка и социолошка истраживања и докторанд на Правном факултету Универзитета у Београду. E-mail: dzonij925@gmail.com

**** Истраживач сарадник Института за криминолошка и социолошка истраживања. E-mail: vera.batanjski@iksi.ac.rs

на њу испољава (Bulatović, 2011: 593–596). Еколошка свест пре свега подразумева свесност човека да је околина екосистем, односно једна жива, самоорганизована и спонтана целина. Ову целину карактерише проток енергије који обликује његову структуру и кружење материје, без којег нема живота (Odum, 1969: 262–270). Поред тога, еколошка свест подразумева и „свест о зависности наше независности”, односно о постојању основне везе између човека и екосистема (Koković, 2010: 80). Еколошка свест се може сагледати и као димензија политичке екологије. У питању је својеврсна политичка свест, која се пита о узроцима и последицама односа између друштва и природе и исходима тог односа. Као таква, она треба да проучава методе, односно технике сопственог побољшавања и унапређивања код свих политичких субјеката (Nadić, 2010: 189).

Еколошка свест се уобличава у одређеном културно-историјском процесу и зависи од стања у друштву. Чине је три компоненте: 1) когнитивна (која обухвата еколошка знања), 2) етичка (коју чине еколошке вредности) и 3) акциона (која се састоји из еколошких понашања) (Vuković, Štrbac, 2016: 799). Еколошка свест појединца подложна је променама, а у њеном развоју се може уочити неколико стадијума: 1) свест о проблемима животне средине, 2) разумевање и сазнање, 3) вештине, 4) ставови и вредности и 5) деловање. Свест о проблемима животне средине дефинише се као мера у којој одређени проблем привлачи пажњу појединача или друштвених група и изазива код њих забринутост или осетљивост. Са друге стране, ставови укључују скуп вредности и осећање забринутости за животну средину, али и мотивисаност да се активно учествује у решавању еколошких проблема (Vuković, Štrbac, 2016: 800).

Еколошка свест кроз историју

Еколошка свест може да се схвати као покушај човека да разуме и дефинише свој однос са природом и да на основу тога одреди и нормира своје понашање у правном, етичком, религиозном и идеолошком контексту. У том смислу, може се сагледати развој еколошке свести кроз историју различитих култура. Тада развојни низ одликује негативна оцена сваког претходног ступња еколошке свести, што имплицира да је човечанство током своје еволуције имало погрешну представу о томе какав би требало да буде исправан однос према природном окружењу, те да је увиђање сваке претходне заблуде утицало на развијање вишег нивоа еколошке свести (Vasić, 2013: 66).

У архаичним културама човек се сматрао делом великог организма природе, коју је доживљавао као живу и божанску творевину, славећи заједништво са њом кроз бројне симболичне обреде и ритуале (Iveković, 1997: 66). И културу древних цивилизација, попут Кине, Индије, Египта, Грчке и Рима, одликује став о јединству између човека и природе. Ипак, до првих нарушавања еколошке равнотеже долази већ у периоду неолита, када човек почиње да покорава природу ловећи крупне животиње, чија је популација била ограничена (Miltojević, 2002: 252).

Ширење градова, сукоби пропраћени уништавањем културних тековина и продубљивање антагонизма у друштву (али између друштва и природе) узрокују нестанак древних цивилизација и воде у даље нарушање природне равнотеже. Тада долази до развоја антропоцентризма као владајуће парадигме у односу између човека и природе (Miltojević, 2002: 253). Антропоцентризам полази од става да само људска бића поседују унутрашње, моралне вредности, док остатак природе има искључиво инструменталну вредност и представља пуко средство за остваривање човекових циљева. Прву антропоцентричну етичку позицију заступају антички филозофи Сократ и Аристотел, а она се временом развија у два правца: као радикални антропоцентризам (хуманизам) и као умерени антропоцентризам (Pavlović, 2013: 18). За разлику од заступника радикалног антропоцентризма, као што су Кант и Фром, умерени антропоцентристи попут Нортона и Хејворда сматрају да чисто инструментални однос пре-ма природи није одговарајућ, те да се сфера моралног расуђивања са људи мора проширити и на друга жива бића (Pavlović, 2013: 19–22). Вишевековној афирмацији антропоцентризма доприноси и тумачење хришћанског учења да је човек створен по Божјој замисли и као такав предодређен да господари свим другим живим бићима, које су заступали филозофи попут Френсиса Бејкона (Đurić, 2011: 180).

И индустријска култура настала у време хуманизма и ренесансе, у периоду великих географских и научних открића, почива на антропоцентричном погледу на свет, те уместо јединства инсистира на подређеном положају природе у односу на човека. Коначном раздавању човека и природе допринео је и став науке да је човек као једино разумно биће апсолутно супериоран у односу на природу. Утемељена на овим идејама и константном научном и технолошком прогресу развија се технолошка култура. Она се своди на „тирању над природом”, коју човек спроводи захваљујући техничким средствима и својим адаптационим способностима (Miltojević, 2002: 253).

Технолошка култура продубљује јаз између експанзивних антропогених делатности и ограничених природних ресурса, претећи да изазове глобалну еколошку кризу. Осим што нарушавају стање животне средине, интензивна урбанизација и развој напредних технологија доводе до прекида веза између човека и његовог природног окружења, што може имати далекосежне негативне последице по његово физичко и ментално здравље и, у крајњој инстанци, обесмислити комплетну људску егзистенцију (Miltojević, 2002: 254).

Ипак, континентална, а посебно европска филозофија, дајући приоритет проблемима које ствара развој технологије и употреба технике, негује осећај забринутости за природу. Овај осећај је најјасније исказан постављањем принципа одговорности. Овај принцип проистекао је из чињенице да је човек дошао у ситуацију да, захваљујући својој слободи, сам себи одређује циљеве и даје моћ потребну да их оствари. Зато жива бића, која егзистирају независно од човека, морају да буду предмет његове „метафизичке савести”. Прекид природне равнотеже, изазван интервенцијама људи, довео је до тога да природа не може више да се брине о себи, и да због тога мора да постане предмет моралног обзира (Jonas, 1990: 249). Временом се принцип одговорности на различите начине прихватао, разматрао и утрагивао у норме еколошког права.

Насупрот антропоцентризму стоји екоцентризам, који у средиште етичких питања ставља природу, односно екосистем. Савремени екоцентризам захтева ширење простора важења етике са човека и на остали живи и неживи свет. Као основе за приписивање моралних вредности екоцентризам наводи: способност осећања, умножавања и развоја, очување диверзитета, очување врсте, опстанак екосистема и припадање заједници. Према екоцентризму, морална становишта могу се приписати: људима, животињама, биљкама и неживим деловима природе, попут стена и минерала. У оквиру екоцентричне етике разликује се неколико правца, од којих су најзначајнији: анимоетика (односи се на животиње), биоетика (односи се на сва жива бића) и геастика (односи се на планету Земљу) (Pavlović, 2013: 22–24).

Иако се појава екоцентричне етике везује тек за седамдесете године XX века, њен развој инициран је још у првој половини XIX века, захваљујући напредним схватањима поједињих природњака, биолога и филозофа. Тако је Емерсон 1836. упозоравао да економски развој прети да поремети баланс између човека и природе. Торо је 1861. указивао да урбанизација и економски просперитет угрожавају природу. Темеље савремене еколошке етике поставио је Алдо Леополд који је наглашавао да се

некада природна еколошка равнотежа одржавала захваљујући инстинктима примитивног човека, а да се данас то може надокнадити једино еколошком етиком. Он је још 1949. године упозоравао да проширење етике према Земљи, животињама и биљкама представља еколошку нужност (Đukanović, 2013: 50–51).

Промене у погледу еколошке свести и културе у глобалном друштву повезане су и са развојем идеје о глобалној еколошкој правди. О њој постоје три гледишта чија суштина лежи у сукобу између богатих и сиромашних. Према првом, глобална еколошка правда је скуп обавеза према глобалној животној средини (дивљим животињама, биљкама, шумама и сл.). Друго схватање полази од тога да је допуштено трагати за глобалном правдом само на оне начине који чувају животну средину, односно који су одрживи. Треће схватање истиче да идеја глобалне еколошке правде подразумева расподелу добробити и трошкова у складу са принципом правде. Чини се да последње гледиште најбоље осликава суштину идеје о глобалној енвиронменталној правди, а то је борба између богатих земаља које су направиле енвиронментални дуг и сиромашних које траже његову исплату. Богате земље истичу да без условљавања нема гаранција да ће пребачена средства бити намењена за очување животне средине, док сиромашне то виде као нарушавање њиховог националног суверенитета и политичких институција. Стога се једна од критика схватања глобалне енвиронменталне правде као расподеле добити и трошкова односи на она еколошка добра која се не уклапају у овај модел због сучељавања са проблемима условљавања и суверенитета. Наравно, постоје и друга добра која се не уклапају у идеју о глобалној енвиронменталној правди јер се користи од њих ни не могу расподелити. Такав је случај са доброма која нису унутар граница било које земље (озонски омотач), као и са доброма која су незаменљива и бесповратна (клима) (Džejmison, 2012: 282–290).

Компоненте еколошке свести у савременом друштву

Еколошку свест чине три кључне компоненте: 1) когнитивну (која обухвата еколошка знања), 2) етичку (коју чине еколошке вредности) и 3) акциону (која се састоји из еколошких понашања) (Vuković, Štrbac, 2016: 799). Али, она има и своју патриотску, естетску и глобалну димензију. Поједини аутори наглашавају да постоје четири димензије еколошке свести, интегришући теорију о еколошком понашању и еколошку психологију. То су: 1) афективна, 2) когнитивна, 3) диспозитивна и 4) активна

димензија (Sánchez, Lafuente, 2010: 737–738, Šarković, 2016: 19). Оне имају посебан значај приликом мерења еколошке свести, о чему ће посебно бити речи.

Когнитивна компонента еколошке свести, по мишљењу многих аутора, представља њен основни елемент. Чини је скуп еколошких знања, односно познавање глобалних, регионалних и локалних еколошких проблема и процеса који су их проузроковали. У когнитивну компоненту еколошке свести спадају и знања и способности које доприносе изучавању, разумевању и заштити животне средине, како би се очували преостали ресурси и променио однос човека према екосистему. Ова знања чине конститутивни део рационалне сфере еколошке свести и условљена су конкретним друштвено-политичким околностима (Vuković, Štrbac, 2016: 799).

Етичка компонента еколошке свести почива на ставу да је истинско залагање за очување животне средине неопходно у савременом друштву. При томе се истиче да данас у односу човека према животној средини доминирају: неморал, двоструки стандарди и прикривања. Најмаркантнији примери неетичког односа према животној средини јесу управо загађивачи који се руководе економским и политичким интересима иако знају да својим поступцима нарушавају стање животне средине. Ипак, и морал и право све више укључују еколошке компоненте у корпусе својих норми, градећи брану за заштиту животне средине од еколошки негативних притисака (Koković, 2010: 81).

Увиђање да глобални притисак на природне ресурсе постаје неодржив доводи до стварања низа правних норми. У почетку, оне су биле посвећене решавању економских, нееколошких питања, као што су, на пример, питања односа према шумама, рудном благу, енергетици, поморском саобраћају и тако даље. Постепено, ове правне творевине почеле су се усмеравати на решавање чисто еколошких проблема, на националном и међународном нивоу. Ипак, еколошка питања још увек нису била њихов примарни задатак, што доводи до потребе за развојем извора права посвећених решавању искључиво еколошких проблема (Joldžić, 2013: 84).

Настојањем да се најважнија еколошка питања регулишу на једнобојан начин, заједничким доприносом суверених држава долази до формирања међународних еколошких уговора, почевши од билатералних, преко регионалних, па до глобалних. Може се уочити да је у погледу њихове примене присутно својеврсно лицемерје, и то управо на страни оних држава које би због високог степена свог културног, економског и социјалног развоја требало да пруже највише у заштити животне средине. То упућује на закључак да је данас све очигледнија разлика између

етике, са једне стране, и права најразвијенијих држава, са друге (Joldžić, 2013: 85–86). Најбогатије земље руководе се првенствено својим економским и политичким интересима, па тек онда еколошким принципима, што упућује на закључак да се део еколошког права на глобалном нивоу уопште не развија из моралног већ из чисто финансијског императива (Joldžić, 2013: 88–90).

Акционна компонента еколошке свести односи се на реално еколошко понашање појединача или друштвених група. Она укључује различите активности и методе усмерене према развоју еколошких вештина, као и индивидуалне и друштвене акције усмерене на решавање конкретних еколошких проблема. Еколошко понашање представља одраз одређеног животног стила, који се данас, нажалост, мањом формира под утицајем пропаганди потрошачког друштва. Ипак, обликовање еколошког понашања зависи и од других фактора, као што су: степен оштећења појединачних екосистема, техничка развијеност одређених средина, квалитет инфраструктуре, (не)постојање правних оквира за заштиту животне средине, утицај који у некој средини имају разне институције и други субјекти путем науке, цивилног сектора, итд. (Vuković, Štrbac, 2016: 801).

Преиспитивање односа етичких и правних норми релевантних за заштиту животне средине од негативних утицаја политички и економски надмоћних привредних субјеката кулминира у контексту такозваног проеколошког криминалитета, као посебног вида активне компоненте еколошке свести. Наиме, последњих деценија, паралелно са порастом нивоа свести о угрожености животне средине и неопходности њеног очувања од даље деградације, долази и до експанзије проеколошки мотивисане криминалне делатности, познате као еко-тероризам (Matković, 2013: 529). Еко-тероризам обухвата саботаже које се извршавају у име еколошких питања, односно насиље спроведено у циљу остварења политичких или друштвених циљева еколога (Matković, 2013: 530). Он укључује противправне акте уперене против организација и лица одговорних за нарушување екосистема и ремећење његовог природног баланса, према покретној и непокретној имовини повезаној са тим лицима, организацијама и њиховим делатностима, као и према свим активностима које за последицу имају угрожавање животне средине (Matković, 2013: 531). Реч је о активној компоненти еколошке свести у једном екстремном облику. Циљ са којим се ове радње предузимају исправан је са становишта биоцентричне, односно екоцентричне етике, али се њима крше важеће правне норме. То их у еколошком смислу чини легитимним, али не и легалним.

Поједини аутори наводе да еколошка свест садржи и патриотску компоненту. Она се не своди само на љубав према сопственој земљи, већ подразумева ангажовање у заједници и борбу против еколошке патологије на локалном нивоу. У складу са тим, свако угрожавање животне средине једне заједнице кроз, на пример, загађење екомедијума, куповину прљавих технологија или складиштење нуклеарног отпада, сматра се непатриотским чином и непоштовањем основних демократских и цивилизацијских вредности (Koković, 2010: 81).

Еколошка свест поседује и естетску димензију. Полазећи од тога да човек ствара у складу са одређеним естетским принципима, може се закључити да животна средина која није естетски култивисана на њега делује неповољно. Са друге стране, чиста и естетски оплемењена животна средина једна је од претпоставки савремене еколошке културе. Такође, ако се претпостави да природу, као савршену творевину, красе универзална хармонија и избалансираност, сваки човеков атак на њу мора се схватити као окидач низа деструктивних промена (Koković, 2010: 82).

Еколошка свест има глобални карактер. У прилог томе говори и утицајни светски покрет под називом „зелени”, који окупља младе борце за заштиту животне средине из целог света. Реч је о „глобалној заједници живота” (*global community of life*) као темељу јединствене перцепције односа човека према природи. „Тој заједници припада човек као члан екосистема, без обзира на то да ли је и колико током културне историје био свестан те чињенице” (Cifrić, 2006: 48).

Како проценити степен развоја еколошке свести

Један од основних проблема са којима се сусрећу истраживачи јесте питање да ли они и њихови испитаници разумеју концепт еколошке свести на исти начин. Када говоримо о мерењу нивоа еколошке свести, чињеница је да се већина еколошки релевантних понашања (штедња струје, воде, рециклажа итд.) одвија унутар домаћинства, тј. изван видокруга истраживања, што указује да се мерења еколошке свести често заснивају на описима самих потрошача. Са друге стране, проблем представља то што људи нису нужно свесни утицаја њиховог понашања на животну средину, без обзира на то да ли предузимају радњу која има позитиван или негативан утицај на њу. То у крајњој линији отежава утврђивање нивоа еколошке свести код испитаника (Ham, Mrčela, Horvat, 2016: 162–163). Стога је у циљу квантитативног одређења нивоа еколошке свести потребно утврдити њене компо-

ненте: афективну, когнитивну, диспозитивну и активну. Према томе, може се рећи да еколошка свест подразумева прихваташа проеколошких вредности и перцепцију о еколошким захтевима (афективна димензија), ниво информација и знања појединача о еколошким проблемима (когнитивна димензија), ставове према еколошкој акцији (диспозитивна димензија) и ангажовање у проеколошком понашању (активна димензија).

У циљу операционализације афективне димензије еколошке свести у теорији се предлаже примена индикатора за мерење прихваташа општег проеколошког погледа на свет, као и два додатна индикатора: подршке за проеколошка решења специфичних проблема, као и перцепције да је животна средина под озбиљном претњом (Sánchez, Lafuente, 2010: 735). Стога је у контексту афективне димензије неопходно развијати повећано интересовање о питањима животне средине код људи подстицањем потрошача да свесно размотре еколошка питања од значаја за њих нпр. уколико је потрошач информисан о лошим условима животне средине, изумирању неких врста, дисторзији оригиналних природних добара, то може утицати на развијање позитивних ставова према животној средини које раније није поседовао (Ham, Mrčela, Horvat, 2016: 166). На другој страни, диспозитивна димензија обухвата две компоненте: лични став према индивидуалној радњи из перспективе осећања самоефикасности и перцепције индивидуалне одговорности и проеколошке ставове изражене у виду спремности да се преузму трошкови различитих мера политике заштите животне средине. Што се тиче когнитивне димензије, ниво еколошких информација или знања зависи од личних ставова и општих веровања о томе како свет функционише. Проеколошке вредности или ставови појединце чине спремнијим да стичу нове информације о животној средини, а тиме и да модификују постојеће ставове и уверења. У пракси, потрошачко знање о питањима животне средине је променљиво, што отежава његово квантитативно мерење. Стога, скале о потрошачкој перцепцији не пружају нужно реалну процену о стварном нивоу знања, али њихова предност је та што се резултати добијени на основу њих могу поредити са резултатима других истраживања. Ипак, очигледна слабост таквог мерења је чињеница да различити испитаници заснивају своје оцене на различитим критеријумима, као и околност да ниво објективности истраживања није идентичан. У том смислу, начин постављања питања, као и сама метода истраживања пресудно утичу на релевантност измереног нивоа знања (Ham, Mrčela, Horvat, 2016: 164).

Конечно, у контексту активне димензије разликују се две врсте понашања: колективно (нпр. еколошки активизам) и индивидуално (нпр.

рециклирање и зелени конзумеризам). Из тога следи да је еколошки свестан појединац који поседује широк спектар проеколошког понашања, укључујући еколошке вредности и ставове (Sánchez, Lafuente, 2010: 737–738).

Еколошка свест и еколошка култура у глобалном друштву

Поседовање еколошке свести је предуслов за постојање еколошке културе. То, међутим, не значи да ће из развијене еколошке свести увек произаћи развијена еколошка култура, односно адекватни обрасци деловања и понашања човека према животној средини (Kundačina, 1998: 22). Наиме, еколошка култура подразумева посебан квалитет односа човека према сопственом окружењу и другим људима, који почива на разумевању одређених вредносних система и оријентација (Vuković, Štrbac, 2016: 799). Еколошка свест чини духовну димензију еколошке културе, која обухвата стечена знања и навике, усвојене вредности, ставове и уверења, прихваћање норми о томе шта је здраво и квалитетно у природној и друштвеној средини, а шта није, како се здравље чува, а шта га угрожава и на који начин се у постојећим условима може побољшати квалитет живота. Еколошку свест прати еколошка акција, односно поступци и радње које појединци и групе предузимају ради очувања, побољшања и стварања здраве природне и друштвене средине (Koković, 2010: 78). Схваћена као начин живота, култура се управо доводи у везу са „појединим активностима, појединим подручјима делатности или одређеним аспектом живљења“ (Koković, 1997: 23), те се може констатовати да је еколошка култура нераскидиво повезана са активном компонентом еколошке свести.

Приликом проучавања еколошке културе треба поћи од опште дефиниције културе прихваћене у међународним оквирима и релевантне за концепирање савремених културних политика, коју је формулисала Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) и која одражава антрополошки приступ. Према њој, култура представља специфични сет духовних, интелектуалних и емоционалних карактеристика друштва или друштвене групе, те, поред уметности и књижевности, обухвата и животне стилове, начине заједничког живљења, вредносне системе, традиције и веровања¹. Из тога следи да култура није посебна област друштвеног живота са јасно омеђеним границама у односу на

¹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO (2001) Universal Declaration on Cultural Diversity, a Vision, a Conceptual Platform a Pool of Ideas

остале области друштвеног живота, као што су привреда и економија, нити само делимично с њима повезана (Stojanović, 2016: 7). Оне су у сталној интеракцији, што у глобалном, мултикултуралном друштву посебно долази до изражaja управо у сфери еколошке културе.

Културни аспект људског битисања, иако је небиолошки, не може опстати без природног. То указује на повезаност културе и природе, као и на неопходност усаглашавања човекове креативности исказане кроз културу и човека као биолошког бића. Увиђање неодрживости експлоататорског односа човека према природи доводи до појаве квалитативно другачијих схватања о месту и улози човека у свету и другачијих схватања културе. По њима, култура мора да изражава јединство и да буде средство спајања човека и природе. Таква култура може имати епитет еколошке и представљати излаз из постојеће еколошке кризе. Она подразумева другачије вредновање природног окружења и човековог места у њему и то како у високоразвијеним тако и у недовољно развијеним земљама. Доминантне вредности еколошке културе обухватају: 1) живот свих врста, 2) одговорност према садашњим и будућим генерацијама и 3) штедљивост у смислу узимања из природе онолико колико је потребно (Miltojević, 2004: 500–501).

Процес глобализације смањио је просторне и временске баријере између народа, доводећи до додира и преплитања различитих култура и њихових вредности. Једна од негативних последица глобализације јесте то да су доминантне антропоцентричне етичке парадигме продрле у друштва и културе које су вековима живела на традиционалан начин поштујући природна ограничења (Miltojević, 2004: 499). Такође, глобализација је омогућила трансфер прљавих технологија, подстицање привредног раста уз неограничено слободно тржиште и одсуство државне контроле, што се негативно одразило на квалитет животне средине. Али, глобализација омогућава и ширење знања о угрожености животне средине, информација о стању животне средине, демократије и културе, укључујући и еколошку културу. Глобализација доприноси и јачању наднационалних институција, што је важно за заштиту животне средине, пошто њено угрожавање често прелази државне границе и захтева акције на глобалном нивоу (Miltojević, 2004: 502–503).

Стање еколошке свести и еколошке културе у Србији

Досадашња истраживања степена развијености еколошке свести и еколошке културе у Србији углавном су се бавила само појединим аспектима еколошке свести и вршена су применом упитника на мањим узорцима (Vuković, Štrbac, 2016: 801). Као примери се могу навести квантитативна истраживања посвећена: 1) знању ученика средњих школа о природним катастрофама (Cvetković, Stojković, 2015: 42–48), 2) ставовима ловаца и других грађана према ловном туризму у функцији одрживог развоја (Dimitrovski, 2015: 55–60) и 3) ставовима грађана о еколошким проблемима војвођанских градова на Дунаву (Pajvančić, 2010: 198–209).

Услед социјалних, економских и историјских прилика у Србији током деведесетих година XX века, представници политичке елите су показивали слабо интересовање за модел одговорног управљања животном средином. Захваљујући оружаним сукобима на просторима бивших југословенских република и међународне изолације, релевантни субјекти се нису у довољној мери упознавали са новим међународним нормативима заштите окружења, нити са изазовима снижења стандарда под могућим притиском страних инвеститора (Петровић, 2012: 527). Такво оружење свакако је допринело недовољном интересовању шире јавности за процењивање степена развијености еколошке свести и културе у нашој земљи и њихово унапређење.

Истраживање „Место и улога екологије у животима грађана Србије”, које је 2009. на репрезентативном узорку од 1688 испитаника спровео Центар за слободне изборе и демократију (ЦЕСИД) за Министарство животне средине и просторног планирања, показало је да само 3% грађана сматра да су екологија и животна средина приоритет (Stopić, Dičić, Zorić, 2009: 37). Иако је чак 38% испитаника изјавило да би се радије одрекло убрзаног индустријског развоја и бољег животног стандарда него здраве животне средине, тек је сваки десети изразио спремност на конкретно ангажовање у еколошким акцијама (Beriša, Jegeš, Slavković, 2015: 732). Ипак, то истраживање је показало да ниво свести грађана Србије о значају очувања животне средине постепено расте. Највећу забринутост грађана изазивају: загађење вода и ваздуха, као и дивље депоније. Као позитивне аспекте стања животне средине у Србији испитаници су навели квалитет хране, као и смањење броја дивљих депонија (Стаклено звоно, 2009).

Закључак – како допринети подизању еколошке свести и еколошке културе

Постоји неколико начина да се допринесе подизању еколошке свести. Реч је о својеврсном „еколошком буђењу“ како оних субјеката који су задужени за доношење одлука од значаја за заштиту животне средине на националном и међународном нивоу, тако и грађана, који у свом свакодневном животу треба да се према природи односе на етички исправан и одржив начин. Неки од њих су: еколошка едукација путем формалног образовног система, али и медија, друштвених мрежа и активности цивилног сектора. Ту спада и упознавање са нормама еколошког права, нарочито оних од значаја за европске интергације и испуњење обавеза из преговарачког поглавља 27 посвећеног животној средини и климатским променама (Dragić, 2017: 8–9).

Како би се дошло до суштинских промена у схватањима људи, неопходно је омогућити им да стекну знања и информације које ће утицати на развој њихове еколошке свести (Stanišić, 2009: 195). То се реализује путем еколошког образовања, као сложеног и дуготрајног процеса у функцији заштите и унапређивања животне средине, који се састоји у свесном и планском целожivotном развијању знања о основним карактеристикама животне средине и најважнијим еколошким питањима. Оно развија критички став према деградацији животне средине и указује на неопходност рационалног коришћења природних ресурса (Šehović, 2012).

И медији имају значајну улогу у подизању еколошке свести, утицањем на њену сазнајну и вольну компоненту. Посебно телевизија, као најутицајнија међу свим врстама медија, може допринети еколошком образовању на следеће начине: приближавањем стварности која није доступна у другим процесима учења, буђењем интереса према екологији и развијањем способности опажања, активности, маште и мишљења (Šarković, 2016: 40).

Преокрет у култури од антропоцентричне ка екоцентричној захтева пре свега постојање знања о месту и улози човека у свету који га окружује, навике, умећа, убеђења и жељу да се понаша у складу са захтевима за побољшање квалитета животне средине, што су све компоненте еколошке свести. Дакле, за формирање еколошке културе потребне су промене у вредносним системима појединача и друштва, квалитативне промене у друштвеној свести и формирање еколошке свести и еколошке етике (Miltojević, 2004: 501).

На крају, може се поставити питање колико етичка компонента еколошке свести утиче на креирање правних норми посвећених регулисању односа од значаја за заштиту животне средине, као и на санкционисање људских понашања којима се на животну средину и њене природне ресурсе врше негативни утицаји. Оно се своди на дилему колико етика уопште утиче на стварање еколошког права, колико сами правници, а колико економије појединих земаља. У том контексту, потребно је на међународном плану интензивирати напоре у правцу промене еколошко-политичке свести, а посебно њене етичке компоненте, која још увек није на нивоу који би очувао природу и за будуће генерације (Joldžić, 2013: 91–92).

Литература

- Arendt, H. (1972). *La crise de la culture*. Paris: Gallimard.
- Beriša, H., Jegeš, M., Slavković, R. (2015). Novi bezbednosni izazovi sa aspekta ekološke zaštite. *Tehnika – kvalitet i ms, standardizacija i metrologija* 15(4), str. 727–734.
- Bulatović, A. (2011). Uticaj predškolske ustanove i porodice na razvoj ekološke svesti kod dece predškolskog uzrasta. *Ecologica*, 18(63), str. 593–596.
- Cifrić, I. (2006). Odnos prema životu – kontekst biocentrične orientacije. *Socijalna ekologija*, 15(1–2), str. 43–79.
- Cvetković, V., Stojković, D. (2015). Znanje i percepcija učenika srednje škole u Kraljevu o prirodnim katastrofama. *Ecologica*, 22(77), str. 42–48.
- Dimitrovski, D. (2015). Ispitivanje stavova lovaca i „nelovaca” prema lovu u kontekstu održivog razvoja lovnog turizma. *Ecologica*, 22(77), str. 55–60.
- Dragić, J. (2017). *Poglavlje 27 u Srbiji: još uvek u pripremi*. Beograd: Mladi istraživači Srbije.
- Džejmison D. (2012). Globalna environmentalna pravda. U: Đurić, J., Prodanović, S. i Krstić, P. (ur.), *Životna sredina moralni i politički izazovi*. Beograd: Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 27–291.
- Đukanović, M. (2013). Etika i životna sredina. U: Pavlović, V. (ur.), *Ekologija, religija, etika*. Beograd: Zavod za udžbenike i Eko centar, str. 43–55.
- Đurić, J. (2011). Antropo(bio)centrizam i odnos sa okolinom. *Filozofija i društvo*, 22(3), str. 175–192.
- Ham, M., Mrčela, D., Horvat, M. (2016). Insights for measuring environmental awareness. *Ekonomski vjesnik/Econviews*, 1, str. 159–176.

- Iveković, O. (1997). Ekološka kriza. *Čemu, časopis studenata filozofije*, 6 (10), str. 63–83.
- Joldžić (2013). Ekologija, pravo i etika. U: Pavlović, V. (ur.), *Ekologija, religija, etika*. Beograd: Zavod za udžbenike i Eko centar, str. 81–93.
- Jonas, H. (1990). *La Principe responsabilité. Une éthique pour la civilisation technique*. Paris: Flammarion.
- Koković, D. (1997). *Pukotine kulture*. Beograd: Prosveta.
- Koković, D. (2010). Ekologija kao način života. *Svarog*, 1(1), str. 75–84.
- Korotenko, V. A. (2017). Ecological Awareness: Theory, Phenomenon and Interpretation. *Philosophy and Sociology – Juvenis Scientia*, 3, str. 29–31.
- Kundačina, M. (1998). *Faktori osposobljavanja učenika u zaštiti životne sredine*. Užice: Učiteljski fakultet.
- Leopold, A. (2000) *Almanach d'un comté des sables, suivi de quelques croquis*. Paris: Flammarion.
- Matković, A (2013). Proekološki kriminal. *Pravni zapisi*, 4(2), str. 529–546.
- Miltojević V. (2004). Ekološka kultura i procesi globalizacije. U: Stjepanović-Zaharijevski, D., Stojković, S. (ur.), *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – Balkanska raskršća i alternative*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu i Institut za sociologiju, str. 497–503.
- Miltojević, V. (2002). Ekologija – humanizam – kultura. *Teme*, 26(2), str. 245–260.
- Nadić, D. (2010). Politička ekologija. Prilog zasnivanju politikološke discipline. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 4(4), str. 175–192.
- Odum, P. E. (1969). The Startegy of Ecosystem Development. *Science* 164(3877), str. 262–270.
- Pajvančić, A. (2010). Ekološka svest kao univerzalna evropska vrednost – osvrt na istraživanje „Ekološki problemi vojvođanskih gradova na Dunavu“. U: Vukadinović, G., Kartag-Odri, A. (ur.), *Evropska zajednica naroda i univerzalne vrednosti*. Sremski Karlovci: NATEF, str. 198–209.
- Pavlović, V. (2013). Ekologija i etika. U: Pavlović, V. (ur.) *Ekologija, religija, etika*. Beograd: Zavod za udžbenike i Eko centar, str. 13–33.
- Petrović, M. (2012). Zaštita životne sredine na lokalnom nivou: percepcija ključnih aktera. *Teme*, 36(2), str. 525–544.
- Sánchez, J. M., Lafuente, R. (2010). Defining and measuring environmental consciousness. *Revista Internacional de Sociología* 68 (3), str. 731–755.
- Stakleno zvono (2009). Povećana svest građana o značaju očuvanja životne sredine, 24.12.2009; <http://staklenozvono.rs/?p=2003>, 02.06.2017.
- Stanišić (2009). Angažovanost učenika u ekološkim aktivnostima u školi. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(1), str. 195–210.

- Stojanović, A. (2016). *Kulturološki značaj evaluacije za povećanje učešća građana u kulturnom životu lokalne zajednice* (doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti, pozorišta, filma, radija i televizije.
- Stopić, M., Dičić, N., Zorić, J. (2009). *Pravci zaštite životne sredine u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Šarković, A. (2016). *Uloga televizije u širenju ekološke svesti stanovnika ruralnih područja u Srbiji* (doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Šehović, S. (2012). Uloga ekološkog obrazovanja u zaštiti i unapređivanju životne sredine. *Danubius (Journal of Regional Cooperation)*. 18. 06. 2012; http://danube-*cooperation.com/danubius/2012/06/18/uloga-ekoloskog-obrazovanja-u-zastiti-unapredjivanju-zivotne-sredine/, 31.05.2017.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO (2001). Universal Declaration on Cultural Diversity, a Vision, a Conceptual Platform a Pool of Ideas for Implementation, a New Paradigm. *Cultural Diversity Series*, (1); <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf>, 02. 06. 2017.
- Vasić, V. (2013). Etika i ekološki otpor sredine. U: Pavlović, V. (ur.), *Ekologija, religija, etika*. Beograd: Zavod za udžbenike i Eko centar, str. 57–76.
- Vuković, M., Šrbac, N. (2016). Metodološki problemi konceptualizacije i operacionalizacije koncepta ekološke svesti. *Ecologica*, 23(84), str. 799–803.

ENVIRONMENTAL AWARENESS AND ENVIRONMENTAL CULTURE FROM IDEAS TO REALITY

By Ana BATRICEVIC, Vladan JOLDZIC,
Nikola PAUNOVIC, Vera STANKOVIC

ABSTRACT

Irrational and unsustainable exploitation of natural resources led to the degradation and deterioration of environment, threatening the survival of biodiversity and ecosystems. Environmental problems triggered by negative anthropogenic factors are obtaining the extents of global ecological crisis causing the concern but also awakening environmental awareness of individuals and

social groups. Realizing that the future of humankind depends on the stage of development of environmental awareness initiated instigated the attempts aimed to its adequate operationalization, empirical measuring and upgrading on both-local as well as global level. After defining the term of environmental awareness and highlighting the key moments in its historical development, the authors of this paper analyze its main component and its relationships with other similar terms such as: environmental culture, environmental ethics, environmental education and environmental politics. Having in mind the complexity, dynamics and subjective character of environmental awareness, the authors draw attention to the factors that make its genuine estimation more difficult. Finally, on the grounds of previously conducted research of this phenomenon, the authors deliver recommendations for raising environmental awareness in Serbia in order to: improve the quality of environment, achieve the goals of sustainable development and continue with European integrations.

Key words: ecology, environment, environmental awareness, ecological crisis, environmental culture.